

STAD IN VERZET

Nico Wouters & Frank Seberechts (red.)

ANTWERPEN *tijdens de* TWEEDE WERELD OORLOG

Lannoo

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

TEKST

Nico Wouters, Frank Seberechts, Jan Laplasse, Michèle Corthals, Babette Weyns, Janiv Stamberger, Dorien Styven, Herman Van Goethem

EINDREDACTIE

Ineke Vander Vekens, Linguine

VORMGEVING OMSLAG

Gert Dooreman

VORMGEVING BINNENWERK

Thijs Kestens, Armée de Verre Bookdesign

© Uitgeverij Lannoo nv, Tiel, 2024 en de auteurs

ISBN 978 94 014 9828 9

D/2024/45/475

NUR 688

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

6

WOORD VOORAF

Bart De Wever

9

DEEL I HET VERZET IN ANTWERPEN TIJDENS WO II

Nico Wouters

De pioniers	11
De uitbouw van bredere netwerken	47
Enkele bedenkingen	98
Naar de bevrijding	110
Een Antwerps verzet?	121

131

DEEL II EEN DIEPERE KIJK OP HET VERZET IN ANTWERPEN

De zendingen van de Britse geheime diensten (1940–1944) <i>Jan Laplasse</i>	133
Vrouwenbetogingen en -verzet in mei 1941 <i>Michèle Corthals</i>	166
Marcel Louette als leider van de Witte Brigade <i>Babette Weyns</i>	192
Joods verzet in Antwerpen (1940–1944) <i>Janiv Stamberger en Dorien Styven</i>	223
De politie van Deurne en de Jodenrazzia van 27–28 augustus 1942 <i>Herman Van Goethem</i> ...	255
Het verzet en de haven van Antwerpen <i>Frank Seberechts</i>	267

Afkortingenlijst	287
Selectieve bibliografie	289
Eindnoten	293
Register	327
Over de auteurs	335

WOORD VOORAF

Pilaet. Reniers. Vekemans. Louette. Colson. Wie al eens een boek heeft vastgenomen over de geschiedenis van onze stad tijdens de Tweede Wereldoorlog, zal de namen van die verzetshelden ongetwijfeld herkennen. Ze overleefden de oorlog en konden hun ervaringen nalaten.

Bij de doorsnee Antwerpenaar doen die namen meestal geen belletje rinkelen. Verzetshelden die het einde van de oorlog niet mochten meemaken, zoals Stockmans of Housmans, zijn zelfs bij goed ingelezen Antwerpenaren weinig bekend. En dat is bijzonder jammer, want al hun verhalen blijven tot op heden tot de verbeelding spreken.

Paul Housmans en Charles Stockmans waren maar enkele van de vele verzetslui die de gruwelen van de geheime nazipolitie niet konden ontlopen. Housmans en Stockmans werden geëxecuteerd op de militaire schietbaan aan de D'Herbouvillekaai, ter hoogte van de huidige Kennedytunnel. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was de militaire schietbaan een executieplaats voor spionnen, verzetslieden, Duitse deserteurs of andersdenkenden die na een kort 'proces' de doodstraf kregen. Twee executiepalen kwamen in oktober 1944, meteen na de bevrijding, in de collectie van de stad Antwerpen terecht en bleven bewaard. Een ervan is opgenomen in de nieuwe expo *Stad in oorlog. Antwerpen, 1940–1945* in het MAS. De kogelgaten brengen de kille realiteit van het oorlogsgeweld erg dichtbij en doen beseffen dat een engagement opnemen in het verzet, op welke manier ook, levensgevaarlijk was. En dat het hier gebeurde. Hier. In ons Antwerpen. 80 jaar geleden.

Die verhalen worden te weinig verteld. We zijn het verplicht aan hen die het leven lieten om de herinnering levendig te houden. Hun engagement voor vrijheid en gelijkheid, en hun strijd tegen tirannie mogen we nooit als vanzelfsprekend beschouwen. Als stadsbestuur proberen we dat actief te doen, onder meer via de expo in het MAS, maar de komende jaren ook via de

oprichting van het nieuwe *Namenmonument* aan de Scheldekaaien ter hoogte van het Loodswezen. Charles Stockmans en Paul Housmans zullen daar ook herdacht worden, samen met de naar schatting 25.000 andere omgekomen Antwerpenaren.

De aandacht die sinds enkele jaren uitgaat naar de verzetsgeschiedenis in Antwerpen en Vlaanderen, komt geen dag te laat. We merken een hernieuwde interesse in de verhalen die de laatste ooggetuigen ons nog kunnen vertellen. Vaak nemen de tweede en zelfs derde generatie het op zich – soms aan de hand van op zolder gevonden schatten – om de familiegeschiedenis te boek te stellen. Ook in academische kringen merken we een heropleving in het onderzoek naar de gefragmenteerde geschiedenis van het verzet. Een initiatief zoals dit boek is dan ook zeer welkom. De invalshoeken en nieuwe inzichten die het brengt, tonen aan dat het verhaal van het verzet in Antwerpen heel geschakeerd is en dat je het met de nodige nuance moet brengen.

Het boek vestigt terecht de aandacht op de bijdrage die vrouwen leverden aan het verzet. Dat mag niet verwonderen, aangezien zij minder verdacht waren in de ogen van de bezetter.

Het verhaal over het Deurnse politiekorps stemt dan weer tot nadenken over plicht en mededogen, en over hoe in oorlogstijd de lijn tussen goed en kwaad vervaagde bij politieagenten die niet altijd wisten wat hun keuzes uiteindelijk teweeg zouden brengen.

De uiteenzetting over het Joodse verzet in Antwerpen maakt duidelijk dat de Joodse gemeenschap allerminst passief bleef onder het vernederende en uiteindelijk vernietigende antisemitisme van de bezetter.

Het doet mij enorm veel plezier dat dr. Frank Seberechts, hoofdonderzoeker voor het Antwerpse Namenproject en verbonden aan het Stadsarchief, mederedacteur is van dit boek. Ook dr. Janiv Stamberger, de coördinator van

het Antwerpse Vredescentrum, leverde een inhoudelijke bijdrage. Het toont aan dat we ook binnen onze eigen stedelijke administratie aan kennisopbouw doen, en dat in goede samenwerking met archief- en kennisinstellingen, zoals het CegeSoma (Rijksarchief), de Universiteit Antwerpen, de Kazerne Dossin en vele andere.

Even belangrijk als die kennisopbouw is de verspreiding ervan. Dit boek draagt daartoe bij. Het is dan ook mijn hoop dat de inhoud ervan doordringt tot in klaslokalen en bij volgende generaties. Ik denk dat de verhalen tot leering kunnen strekken, zodat onze jongeren beseffen hoe belangrijk de strijd voor onze democratische grondwaarden is. Ik ben er zeker van dat de lezers aangegrepen zullen worden door de verhalen over moed en opoffering, want vrijheid is nooit vanzelfsprekend.

Bart De Wever

Burgemeester van Antwerpen

DEEL I

HET VERZET
IN ANTWERPEN
TIJDENS WO II

Nico Wouters

DE PIONIERS

EEN BEZETTE STAD

In de vroege ochtend van 10 mei 1940 bombardeert de Duitse *Luftwaffe* het vliegveld van Deurne. De inwoners van Antwerpen beseffen meteen dat een nieuwe oorlog is begonnen. Vanaf dan verloopt alles razendsnel. Wanneer de snelle Duitse opmars duidelijk wordt, start op 14 mei de vlucht van Antwerpse burgers. Een dag later vlucht ook de socialistische burgemeester Camille Huysmans, wat geen onverstandige beslissing is. Huysmans staat internationaal bekend als een hevig tegenstander van het Duitse naziregime. Door zijn vertrek, wordt de katholieke havenscheper Leo Delwaide automatisch de dienstdoende burgemeester. Op 18 mei 1940 al nemen Duitse troepen de stad in, zonder zware gevechten. De Antwerpse pastoor Theo Greeve schrijft in zijn (geredigeerde) dagboek van die dag: "s Avonds [...] horen we het geronk der gemotoriseerde troepen, paardengetrappel, gezang en kommando's. Ze is dus werkelijkheid geworden, de harde bezetting; we moeten onder het juk door.¹ Het station Antwerpen-Centraal wordt meteen een kruispunt voor het militaire treinverkeer. Wanneer België tien dagen later capituleert, heerst onder de Antwerpse bevolking waarschijnlijk vooral opluchting dat de vijandelijke inname zonder massale vernietigingen en bloedvergieten is verlopen.² De stad zal op 4 september 1944 worden bevrijd en blijft dus vierenhalf jaar lang bezet.

De Duitse bezetting brengt drastische veranderingen mee voor Antwerpen. Een strikt systeem van gereguleerde voedselproductie en -distributie leidt na de zomer van 1940 tot voedselschaarste, inflatie en geleidelijk aan tot een uitgebreide zwarte markt. En deze keer is er geen sprake van grootscheepse internationale voedselhulp, zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog. De Britten blokkeren namelijk meteen de zeescheepvaart en de Antwerpse haven wordt exclusief gebruikt voor Duits verkeer.³ In Antwerpen ontstaat hierdoor al snel een permanent tekort aan bijvoorbeeld aardappelen. De

inwoners moeten dus creatieve oplossingen zoeken, zoals voedsel telen op alle braakliggende gronden. Ook de strikte avondklok, in principe tussen elf uur 's avonds en vijf uur 's ochtends, en alle mobiliteitsbeperkingen hebben een grote impact op het dagelijks leven van de inwoners. Later worden ook de verduisteringsmaatregelen deel van de stedelijke normaliteit.

De bezetting betekent ook dat Duitse militairen zichtbaar aanwezig zijn in het straatbeeld. Antwerpen is een essentiële, strategische stad voor de bezetter, in de eerste plaats vanwege de industrie en de haven. De Duitsers identificeren meteen de strategische bedrijven. Dat zijn naast de scheepswerven van Cockerill Yards, Béliard en Mercantile, ook een herstelplaats voor vliegtuigen, chemische bedrijven zoals Gevaert, de autofabrieken van Ford en General Motors, het ertsverwerkingsbedrijf Métallurgie Hoboken en de raffinaderijen. Die bedrijven worden nillens willens ingeschakeld in de Duitse economie. De bezetter richt ook nieuwe bedrijven op. Zo brengt hij in Merksem de uniformfabriek E. Reitz Uniformwerke onder in de in beslag genomen fabriek van de British American Tobacco Company naast het Albertkanaal. Een ander belangrijk Duits bedrijf is Erla – voluit Frontreparaturbetrieb Ersatzlager Werk VII – voor de revisie van vliegtuigmotoren. Dat gebruikt de gebouwen van de gewezen Minerva-fabriek in Mortsel. De munitiefabriek Pouderies Réunis de Belgique in Zwijndrecht wordt gewoon overgenomen.⁴ Antwerpen is ook een knooppunt van het dichte Belgische spoorwegnetwerk, onder andere door de verbinding met de haven. De stad wordt dus snel een zwaartepunt in de economische collaboratie.

Ook militair is Antwerpen een belangrijk hoofdkwartier. De Antwerpse haven wordt in juni 1940 een essentiële basis voor operatie Zeeleeuw, de geplande Duitse invasie van Engeland. De haven is dus meteen een beveiligde militaire zone, waar de bezetter binnenschepen ombouwt en test om invasietroepen over te brengen. Ook vanuit de luchthaven van Deurne vertrekken in de zomer van 1940 Duitse bommenwerpers naar Engeland. Wanneer het verzet opkomt neemt de beveiliging toe en vanaf begin 1941 mogen Antwerpse stadsdiensten geen werken uitvoeren aan de Duitse communicatieleidingen in de haven.⁵ De Belgische ordediensten moeten wel mee instaan voor de bewaking, want daar heeft de bezetter zelf onvoldoende manschappen voor.⁶ In en rond Antwerpen zijn ongeveer 130 verschillende Duitse diensten en afdelingen werkzaam. Het officiële cijfer van de opeisingen voor inkwartiering in Antwerpen, opeisingen van gebouwen voor Duits gebruik, is ruim 56.000, wat een idee geeft van de grootteorde.⁷

AFB. 1 De oorlog is naar Antwerpen gekomen. Op 25 mei 1940, drie dagen voor de Belgische overgave, staat het Duitse antitankgeschut op de Grote Markt geïnstalleerd. (Beeldbank wo2 – NIOD)

De collaboratie staat eveneens sterk in Antwerpen. Naast Gent telt de stad Antwerpen het grootste aantal leden van het collaborerende Vlaams Nationaal Verbond (vnnv).⁸ Opvallend veel Antwerpenaren hebben een leidende functie bij de Algemene ss-Vlaanderen. Ook Volkswering, de hevig anti-Joodse organisatie onder leiding van advocaat René Lambrichts, is Antwerps. De Duitse *Stadtkommissar* Walter Delius wordt een spin in het web van de netwerken van Duitsgezinde Vlamingen en collaborateurs, maar ook in dat van het Antwerpse haven- en stadsbestuur. Het zijn netwerken die tegen elkaar aanschuren. Voor de inwoners breekt zo een tijd van angst aan. De gemiddelde Vlaming houdt zich liefst ver van politiek. Film-, bibliotheek- en kerkbezoek stijgen sterk tijdens de bezetting. Het onderlinge wantrouwen en het individualisme nemen toe, als gevolg van de permanente angst voor verklikking en repressie.⁹

Antwerpen is ook een diverse stad. Door de haven en de diamantsector vind je er vrij veel verschillende nationaliteiten en culturen terug. Vooral de Joodse minderheid valt op en haar oorlogsgeschiedenis zal een belangrijke, tragische rol spelen in de havenstad.

Daarnaast is Antwerpen ook politiek interessant. In 1933 was een socialistisch-liberaal bestuurscollege aan de macht, onder leiding van burgemeester Camille Huysmans. Na 1938 kenden de socialistische Belgische Werkliedenpartij (BWP) en de Katholieke Vlaamse Volkspartij (KVV) een licht verlies, respectievelijk van veertien en vijftien naar elk dertien zetels. De liberalen leden een zwaarder verlies door van twaalf naar acht zetels te zakken.¹⁰ Een concentratie van de KVV, het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) en Rex mislukte in 1938 en na 1938 traden de katholieken opnieuw toe tot het college onder leiding van Huysmans. De stad wordt op de vooravond van de oorlog dus bestuurd door een klassieke tripartite. Het stadsbestuur onder Huysmans verdedigt trouwens een uitgesproken flamingante agenda, ondanks de aanwezigheid van een invloedrijke Franstalige bourgeoisie rond de grote industrieën in de stad. Tijdens het grootste deel van de bezetting is Leo Delwaide de burgemeester. De katholieke havenschepen wordt op 8 december 1940 formeel bevestigd in zijn burgemeestersfunctie. Delwaide stippelt tussen 1940 en 1944 een Antwerpse variant uit van de zogenaamde politiek van het minste kwaad. Hij werkt bestuurlijk en economisch samen met de bezetter, om de belangen van het land en de inwoners te verdedigen. Maar Delwaide gaat zeer ver in die samenwerkingspolitiek. Hij ontwikkelt een vertrouwensrelatie met het Duitse bezettingsbestuur, met Stadtkommissar Walter Delius voorop.¹¹ Delwaide heeft bovendien al van voor de oorlog goede contacten met bepaalde mensen uit de collaboratie. In 1936 steunde hij al de zogenaamde Vlaamse Concentratie, de samenwerking tussen de katholieke partij en het VNV.¹² De katholieke kiescampagne bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 verkondigde anti-Joodse stellingen. En in 1940 en 1941 werkt Delwaide nauw samen met Jef De Langhe van de antisemitische Volksverwering en de Algemene ss-Vlaanderen voor de oprichting van de Hogeschooluitbreiding Vlaanderen.¹³

Delwaide stimuleert als burgemeester ook de oprichting van Groot-Antwerpen. Eind 1941 wordt Antwerpen de eerste grootstedelijke agglomeratie van België. Die illegale hervorming betekent dat de omringende gemeenten in één klap worden opgeheven en samensmelten tot een nieuwe grootstad. Het aantal inwoners stijgt van ongeveer 274.000 naar 527.850. De term 'Antwerpen' in dit deel verwijst dus vanaf januari 1942 eigenlijk naar Groot-Antwerpen. Delwaide blijft burgemeester van het nieuwe stadscollege, maar dat wordt wel uitgebreid met vier leden van het VNV en één lid van Rex. Burgemeester Van Beveren van Borgerhout, burgemeester Van Tichel van Merksem en burgemeester Schneider van Deurne gaan ook over naar het nieuwe

stadscollege. Vier Antwerpse schepenen blijven eveneens zitten, meer bepaald de liberaal Somers, de katholiek Segers en de socialisten Molter en Wilms.¹⁴ Delwaide blijft burgemeester, dankzij zijn vertrouwensbanden met de lokale bezetter en met de economische (haven)actoren. De Duitsers bereiken met die eenmaking vooral de centralisatie van de ordehandhaving en het inlichtingenwerk.

Ook bij de repressie van het verzet steunt Delwaide de politiek van de bezetter minstens indirect. Op 1 augustus 1942 voert hij zelf een politievervorming door met een nieuwe wijkindeling. Die brengt collaboratiegezinde politiemensen samen in de zesde wijk, rond het Centraal Station.¹⁵ Waarom hij op dat moment die beslissing neemt, is onduidelijk, maar in de praktijk maakt het de situatie nog gevaarlijker voor wie vervolgd wordt. En dat zijn naast verzetsleden vooral ook Joden. Het tragische gevolg van het beleid van Delwaide is bekend. Door zijn proactieve steun aan het Duitse anti-Joodse beleid gaat Antwerpen verder dan om het even welke andere stad in België. Die steun culmineert in de actieve medewerking van politiemensen aan enkele

AFB. 2 Duitse soldaten aan de Suikerrui. Al snel worden Duitse soldaten een normaal deel van het Antwerpse straatbeeld. (CegeSoma/Rijksarchief, collectie Kropf)

AFB. 3 Het gros van de Antwerpenaren is vooral bezig met overleven. In een stad als Antwerpen ontstaan al snel voedseltekorten, waardoor inwoners elke meter vrije grond maximaal moeten ontginnen. (Collectie Amsab-isc, © Xavier A. Rensing)

Jodenrazzia's in de zomer van 1942.¹⁶ Delwaide neemt uiteindelijk op 27 januari 1944 ontslag, uit protest tegen een activiteit voor Vlaamse *Waffen ss*-vrijwilligers in het stadhuis. Dat ontslag heeft hij waarschijnlijk zelf strategisch uitgelokt, omdat hij dan de bui al ziet hangen en een 'patriottische exit' zoekt. vnv-schepers Jan Timmermans vervangt hem voor de rest van de bezetting, maar veel impact heeft die vervanging niet meer, want de bezetting zit intussen in haar eindfase.

Een belangrijk deel van de traditionele Antwerpse politieke en economische elite heeft in 1940 dus een verstandshuwelijk gesloten met de Duitse bezetter. Hun houding tegenover het verzet is moeilijk te duiden. Individuele ambtenaren en politiemensen stellen zich verschillend op en bovendien evolueert de situatie tussen 1940 en 1944 zeer snel. Toch is duidelijk dat de context zeker in 1940–1942 niet veilig is voor verzetsmensen in Antwerpen. In de zomer van 1943 sluit de burgemeester bovendien een principeakkoord met de Duitse *Feldkommandantur* dat de politie en de stadsdiensten aan de bezetter de persoonsinformatie bezorgen van inwoners die de Belgische strafwet schenden.¹⁷ Strikt genomen valt het merendeel van de verzetsdaden daaronder. Zelfs sluikpers uitgeven is strafbaar volgens het Belgisch recht, omdat de clandestiene bladen geen verantwoordelijk uitgever vermelden. Het is onbekend hoe de Antwerpse politiemensen en stadsambtenaren die richtlijn hebben toegepast in 1943 of 1944. Waarschijnlijk is een groot deel van het stadspersoneel tegen de winter van 1942–1943 al minder happig op een kritiekloze samenwerking met de bezetter. Hoe het ook zij, burgemeester Delwaide installeert zo een klimaat dat bij de stadsambtenaren en de politie minstens de perceptie creëert dat de wil van de bezetter wet is. Op die manier is Antwerpen, naast een plaats van potentiële inlichtingen en sabotagedoelwitten, ook een heel gevaarlijke plek voor het verzet.

Dit deel wil een samenvattend overzicht brengen van het verzet in Antwerpen. Daarom vertrekt het van een klassieke benadering van het historisch verzetsonderzoek, meer bepaald vanuit de grote organisaties en structuren.¹⁸ Ook de definitie van verzet is klassiek, namelijk alle systematische clandestiene activiteiten van individuen of groepen gericht tegen de aanwezigheid van de Duitse bezetter, tegen bepaalde maatregelen van de bezetter of tegen de collaboratiepolitiek, met als einddoel de bevrijding van het grondgebied. De klassieke vormen van verzet zijn sluikpers uitgeven, inlichtingen verzamelen en doorgeven, ontsnappingsroutes organiseren om mensen uit

bezet België te smokkelen, hulp bieden aan onderduikers, sabotages plegen, overvallen en aanslagen beramen op personen of gebouwen en infrastructuur, en allerlei vormen van administratief verzet plegen. Tijdens de bezetting krijgen organisaties vorm die de Belgische staat na de oorlog officieel zal erkennen, waardoor de medewerkers ervan zich ook officieel als lid van het verzet kunnen laten erkennen. In die naoorlogse erkenningsadministratie komen zo honderdduizenden individuele erkenningsdossiers tot stand. Dat is zowel een zegen als een vloek voor historisch onderzoek. Enerzijds vormen ze een rijke bron, maar anderzijds heeft die naoorlogse erkenningscontext een filter gecreëerd die de echte historische bezettingsgebeurtenissen kan vertroebelen. Volgens de officiële erkenningen ligt het aantal verzetsmensen in België tussen de 100.000 en 150.000.¹⁹ Die mensen vertegenwoordigen een zeer diverse groep van Belgen, met een groot overwicht van Franstaligen – ongeveer 70 procent. Het gaat in hoofdzaak om mannen tussen 20 en 40 jaar oud. Vrouwen maken er ongeveer maar 20 procent van uit. In heel algemene zin is de middenklasse oververtegenwoordigd en zijn landbouwers ondervertegenwoordigd in die cijfers.

Dit samenvattende overzicht van het klassieke verzet in Groot-Antwerpen kan uiteraard niet elke naam of elke organisatie vermelden en evenmin elk aspect in detail uitwerken. Daarom gaan verschillende auteurs in het tweede deel van dit boek dieper in op enkele belangrijke thema's, zoals de Britse zendingen naar Antwerpen, de rol van vrouwen in het verzet in Antwerpen, Marcel Louette en de Witte Brigade/Fidelio, het Joodse verzet, de rol van de politie in Deurne en tot slot de bevrijding van de haven van Antwerpen.

Het doel van dit deel is ook om te peilen naar de specificiteit van het verzet in Antwerpen. Verzet is altijd sterk lokaal georiënteerd.²⁰ De specifieke factoren in een gemeente kunnen de ontwikkeling van het verzet sterk bepalen. Daarom kan het verzet in een bepaalde gemeente soms helemaal anders ogen dan in een buurgemeente. Ten eerste spelen microfactoren vaak een grote rol, zoals belangrijke leidersfiguren. Daarnaast heeft ook de algemenere stedelijke context uiteraard een grote impact. Het verzet in een geïndustrialiseerde stad ontwikkelt zich anders dan in een landelijke gemeente. Oefent bijvoorbeeld een sterke collaborerende aanwezigheid in een stad een radicaliserend of een afradend effect uit op het verzet? Dergelijke vragen over de impact van een stedelijke context op het verzet vormen een hele uitdaging bij een gelaagde grootstad als Antwerpen. Wat zijn de belangrijkste kenmerken van het verzet in Antwerpen en wat maakt van dat verzet ook echt 'Antwerps

verzet'? Aan het einde van dit deel dient dit overzicht van het Antwerpse verzet als een opstap naar algemenere inzichten over het verzet in België en Vlaanderen.

ANTWERPEN IN HET JAAR 1940

Op 23 juni 1940, vlak na de ondertekening van de wapenstilstand met Frankrijk, schrijft de Antwerpse wisselagent Max Gevers in zijn dagboek hoe anders deze nieuwe bezetting is in vergelijking met die van 1914–1918: 'De bezetting weegt op geen enkele manier zwaar [...] en er is nergens sprake van verzet.'²¹ Volgens de zeer koningsgezinde Gevers voelt iedereen vooral ook een afkeer van het vooroorlogse parlementaire regime. Gevers ziet natuurlijk alleen maar zijn eigen beperkte deel van de Antwerpse samenleving. Hij interpreteert de afwezigheid van zichtbaar verzet in juni 1940 gemakshalve als een soort algemene 'acceptatie', zonder zicht te hebben op wat grote delen van de bevolking op dat moment denken.

Wat de Antwerpenaar denkt over de bezetting of de Duitse bezetter tijdens die eerste maanden, weet evenwel niemand. Er bestaan nauwelijks bronnen om daar een betrouwbaar beeld van te krijgen. De enkele Antwerpse dagboeken uit die periode mogen geen te groot gewicht krijgen. Niettemin is duidelijk dat die eerste maanden een vreemde overgangperiode vormen, waarin openlijk verzet de grote uitzondering is. In de zogenaamde 'wondere zomer van 1940' proberen de inwoners van België een nieuwe normaliteit te vinden in een radicaal veranderde situatie. Die normaliteit komt er vrij snel. De vele duizenden vluchtelingen van mei 1940 keren terug. In het kader van de zogenaamde *Flamenpolitik* laten de Duitsers de Vlaamse krijgsgevangenen massaal vrij en die komen tijdens de zomer in steeds grotere aantallen terug. Gevers schrijft al op 2 juli 1940 in zijn dagboek: 'Antwerpen krijgt langzaam zijn normale aanblik terug: je ziet er meer en meer bevriende en bekende gezichten.'²² Ook de Duitse bezetter wil de normaliteit herstellen. Om de werkloosheid terug te dringen, spoort hij al snel aan de oorlogsvernielingen op te ruimen en te herstellen. De Antwerpse pastoor Theo Greeve schrijft in zijn dagboek van de zomer van 1940 vooral over zijn dagelijkse routine, zoals op 20 mei: 'Een mens moet zich in 't werk en de lectuur storten, om kalm te blijven...'²³ De vlucht in de vertrouwde troost van de dagelijkse routine is

een techniek die wellicht meer mensen hebben gebruikt in 1940. Het andere grote aandachtspunt van Greeve tussen mei en december 1940 zijn de militaire gebeurtenissen, die hij nauwgezet volgt en noteert. Hij zet zich ook af tegen de Vlaams-nationale collaboratie, maar rept met geen woord over de aanwezigheid of zelfs de mogelijkheid van verzet.

Dat zichtbaar en uitgebreid verzet in 1940 nog ontbreekt in Antwerpen, is wel zeker. Die eerste maanden is enkel sprake van spontane of symbolische verzetsdaden. De regelmatige doorknipning van Duitse telefoondraden is zo een eenvoudige en doeltreffende sabotagedaad. In de aanloop naar de nationale feestdag van 21 juli 1940 verschijnen ook de eerste clandestiene strooibriefjes die oproepen om op straat te komen.²⁴ En op die dag zelf klinkt de Brabançonne tijdens de hoogmis in de kathedraal van Antwerpen en wordt een patriottische bloemenhulde georganiseerd bij het monument van koning Albert I.²⁵ Dat laatste gebeurt enkele maanden later, op 11 november 1940, overigens nog eens, wanneer een groep mensen met patriottische kentekens samenkomt bij de gedenktekens voor gesneuvelde soldaten. Rudolf Roels, een verzetsman van het Onafhankelijkheidsfront en de Patriottische Milities, schrijft na de bevrijding over die 11 november in 1940 het volgende: '[...] Ostentatief wandelen door de straten met cocarde of kleding die de driekleur suggereerde, leggen van bloemen op de graven van soldaten en in de stad. Dit optreden was een gevolg van de door pamfletten gelanceerde ordewoorden.'²⁶ Daaruit kun je evenwel weinig afleiden. Het zijn anekdotische momenten, die op zich weinig zeggen over opinies en houdingen van grotere groepen in Antwerpen. Het blijft bij symbolische acties, spontane kleine sabotages en beperkte strooibriefjes. Zo verdwijnt de Duitse hakenkruisvlag 's nachts van de Onze-Lieve-Vrouwetoren en hangt ze de volgende dag aan de kiosk van de Groenplaats.²⁷ Veel zichtbaar verzet in 1940 is ook spontaan verzet, zoals slogans die zijn aangebracht op muren of Duitse plakbrieven die zijn afgescheurd.²⁸ Maar het probleem met de gesaboteerde Duitse communicatieleidingen vormt in 1940 wel een prioriteit in Antwerpen. Stadsdiensten en burgers moeten die bewaken.²⁹ Tegen eind 1940 worden die leidingen geleidelijk aan hoger geïnstalleerd, precies om spontaan vandalisme tegen te gaan.³⁰ En intussen zijn de latere grote Antwerpse verzetsorganisaties zich wel degelijk al in alle geheim aan het organiseren.